

Undersökning av parkers funktion idag kopplat till kulturhistorisk värdering

Catrin Stengård

**Kandidatarbete vid institutionen för stad och land
Sveriges lantbruksuniversitet Uppsala
Landskapsarkitektprogrammet 2011**

SLU, Sveriges lantbruksuniversitet, Fakulteten för naturresurser och lantbruksvetenskap

Institutionen för stad och land, avdelningen för landskapsarkitektur

EX0529 Kandidatarbete i landskapsarkitektur, 2011, 15 hp på

landskapsarkitektprogrammet, Uppsala

© Catrin Stengård

Titel: Undersökning av parkers funktion idag kopplat till kulturhistorisk värdering

Engelsk titel: Investigation of Parks' Use in Relation to Cultural Historical Evaluation

Nyckelord: Stockholmsskolan, Stockholms stadsmuseum, kulturhistorisk värdering, grönytors värdering, parkers användning

Handledare: Katri Lisitzin, SLU, institutionen för stad och land

Examinator: Anna Tandré, institutionen för stad och land

Online publication of this work: <http://epsilon.slu.se/>

Abstract

Great care and knowledge are required to assess the values of public parks. Many aspects have to be considered to make the assessments reliable and credible. Care and respect for the site and its users are necessary parts of such an assessment.

Stockholm City Museum releases in 2011 a document which describes a new system for assessing the cultural historical value of parks and green areas in Stockholm, a city with a great development pressure. In order to evaluate the public realm basic knowledge about the sites' history is needed.

Three different parks in Stockholm have been investigated. They were designed between 1926-1955 with similar ideas in mind. Nowadays they are used in other ways than the architects planned for. It shows how difficult it is to calculate the future residents' needs and wishes. Parks with similar cultural historical values can be estimated in different ways and used differently by the population today. Therefore observations that investigate the social life at the sites today were carried out in spring 2011. The purpose of the observations was also to study the functions and features that attract people in the parks today. The parks attraction can depend on features such as location or other popular activities in the surrounding area.

Literature studies are the basis of the investigation. Through reading I understood the architects' original aim at the three sites *Ålstensparken*, *Marabouparken* and *Norr Mälarstrand*. The parks' shape and feeling can only be experienced on site and this has been done by observations. The users' activities were also observed while visiting the sites.

The purpose of the study is to investigate the current use of the parks in relation to the original function and aim. I point out the users' needs in contrast to the cultural historical values alone.

The studies of three parks from the same era with similar underlying ideas demonstrated large differences in current use, despite the similar origin of aim. The above classification method is discussed and compared to the three parks surveyed.

Sammandrag

Att bedöma värdena hos en offentlig utemiljö kräver stor omsorg och kunskap där många aspekter måste vägas in i bedömningen. Respekt för platsen och dess brukare krävs för att bedömningen ska bli heltäckande och trovärdig.

Stockholms stadsmuseum publicerar 2011 ett system för att bedöma det kulturhistoriska värdet på parker och grönytor i Stockholm, en stad med stort exploateringsstryck. För att kunna göra en kulturhistorisk bedömning krävs grundkunskaper kring platsernas historia.

Tre parker som utformades mellan 1926-1955 med liknande bakomliggande ideologier har undersökts i uppsatsen. Idag används de på andra sätt än vad arkitekterna från början planerade för. Det visar hur svårt det är att beräkna framtida invånares behov och önskemål. Parker med liknande kulturhistoriska värden kan uppskattas olika mycket och användas på skilda sätt av dagens befolkning. I studien genomfördes platsbesök med observationer, vilkas syfte var att undersöka det nutida sociala livet på platserna samt vilka funktioner och egenskaper som idag lockar människor till parkerna. Läge i staden och populära aktiviteter i omgivningen påverkar parkernas användning.

Litteraturstudier är grunden i undersökningen. Genom litteraturen skapas en bild av arkitekternas ursprungliga mål med parkerna. Tre platser har valts ut och observerats, dessa är *Ålstensparken*, *Marabouparken* och *Norr Mälarstrand*. Parkernas skick och känsla kan bara upplevas på plats och detta har skett genom platsbesöken.

Syftet med undersökningen är att ta reda på den ursprungliga funktionen och hur parkerna används idag. Uppsatsen beskriver ett användarperspektiv i förhållande till kulturhistoriska värden.

Genom att studera tre parker kan man påvisa stora skillnader i dagens användning trots de liknande ursprungstankarna. Den ovan nämnda klassificeringsmetoden presenteras enskilt samt i förhållande till de tre undersökta parkerna.

Inledning

1946 skriver Stockholms stadsträdgårdsmästare Holger Blom en artikel i tidskriften *Byggmästaren*, där han framhåller parker som en ”nödvändig del av stadsbyggnaden med en starkt social funktion” (Blom 1946). Idag är nog de flesta överens om att hans uttalande stämmer, men vilka behov har människor idag och hur vet vi om dessa behov tillgodoses?

Då parkerna anlades fanns tydliga sociala mål för dem, men använder nutidens stadsbor parkerna likadant som de besökare anläggningarna ursprungligen planerades för?

Den 14 mars 2011 publicerade *Svenska dagbladet* en artikel om Stockholms stadsmuseums arbete med ett nytt klassificeringssystem för grönytor (Andersson 2011). Mitt intresse väcktes och jag bestämde mig för att skriva uppsatsen med koppling till detta. Syftesformuleringen kring bevarandet av våra parker och andra grönytor är avgörande för de beslut som tas för dessa. Kunskap om såväl idéerna kring den ursprungliga gestaltningen som parkernas användning idag är nödvändig. Den värdering som görs bör ha koppling till samtiden men även historien måste värnas.

Mindre parker och andra typer av bostadsnära natur skulle kunna vara hotade i sin existens (Johansson 2011). Detta gäller inte för *Norr Mälarstrand*, *Marabouparken* och *Ålstensparken* idag. Åsikter kan dock förändras snabbt med stadens utveckling. Innan en eventuell debatt om bevarandet av dessa platser uppstår är det viktigt att ett väl fungerande bedömningssätt av vad som är bevarandevärt finns.

Bakgrund

Mellan 1930 och 1950 uppkom en ny parkstil i Stockholm som kom att bli berömd även utanför Sverige. De nya anläggningarna tog vara på och utnyttjade det vackra som finns i den befintliga naturen. Stadens parker skulle erbjuda stadsborna landsortens lugn och skönhet. Med Holger Blom som stadsträdgårdsmästare förverkligades många parker i denna stil. Botanikern och professorn Rutger Sernander drev frågan vid starten för den nya stilen (Stockholms stad 2006, s. 34). De nya parkerna utformades med tanke på lek, utevistelse, hälsa och rekreation (Caldenby 1998, ss. 237-238). Ett exempel är hur *Marabouparken* erbjöd barnen chans till lek och bad i plaskdammen samtidigt som föräldrarna tog en promenad runt parken (Lindman & Sjöström 2005, ss. 20-21).

Stockholms stadsmuseum utvecklar under 2011 ett system för klassificering av kulturhistoriskt värdefulla grönytor (Johansson 2011) och ämnet är högaktuellt. I takt med stadens gentrifiering förändras befolkningen demografiskt. Det ställer nya krav på stadens offentliga rum och grönytor. Stockholms grönytor är idag flitigt använda och vi har många parametrar att ta hänsyn till då de förändras.

Förvaltning av ett kulturhistoriskt arv kräver kännedom om stadens historia samt platsernas bakgrund. Fokus i den här uppsatsen ligger på idéerna om vilka

behov som parkerna ansågs fylla i stadsbornas liv. Den nutida befolkningens behov och vilka funktioner som efterfrågas idag kommer också att undersökas.

Syfte och frågeställning

Det finns flera syften med uppsatsen. Det första av dem är att få en inblick i vilka mål arkitekterna hade med de utvalda och studerade parkerna *Ålstensparken*, *Marabouparken* samt *Norr Mälarstrand*. För det andra ska uppsatsen även visa huruvida dagens användning skiljer sig från deras målsättning. Det tredje syftet är att ge inblick i Stockholms stadsmuseums nya kulturhistoriska värderingsmetod samt visa om klassificeringen tar hänsyn till den nutida och pågående användningen av de studerade parkerna.

De huvudsakliga frågorna som jag har sökt svar på är:

- Vilka värden var viktiga ur en ideologisk och social synvinkel under Stockholmsskolans epok?
- Vem använder de tre studerade parkerna idag och på vilket sätt, det vill säga vilka funktioner finns där?
- Vilka värden tar man hänsyn till i Stockholms stadsmuseums klassificering av kulturhistoriska värden och hur kopplar klassificeringen till sociala värden och dagens användning av parkerna?

Avgränsningar

Parkernas ursprungliga utformning berörs endast generellt och då den har anknytning till frågeställningen. Exempelvis studeras inte kartor för att ta reda på vilka delar av parkerna som är ursprungliga respektive nya. Inte heller beskrivs det sociala livet vid tiden för parkernas anläggande eftersom detta skulle kräva mycket efterforskning. Fokus ligger istället på det som finns skrivet om parkerna från tiden vid anläggandet. Detta kan vara exempelvis program och visioner. I den här undersökningen tas inte hänsyn till tillfälliga evenemang då det är svårt att hitta tillfällena med likvärdiga evenemang på samtliga platser inom tidsramen för uppsatsen. Fokus ligger istället på parkernas funktion i vardagen.

Tidsmässig avgränsning

Uppsatsen berör åren 1926-1955. Det är under denna period som planerandet och anläggandet av de tre utvalda platserna sker. Även nutiden behandlas då platserna och dagens användning observeras.

Geografisk avgränsning

De tre studerade parkerna ligger i Stockholm vilket även är det område som uppsatsen berör.

Begrepp

Stockholmsstilen eller Stockholmskolan¹

Parkstil vars utformning tar stor hänsyn till naturens och landskapets ursprungliga skönhet, stilen uppkom mellan 1930 och 1950 (Stockholms stad 2006, s. 34). I denna uppsats används begreppet Stockholmskolan.

Demografi

Befolkningens sammansättning med avseende på exempelvis ålder och etnisk tillhörighet, kön och civilstånd (Nationalencyklopedin 2011).

Gentrifiering

Statushöjning av ett område som ofta leder till förändrad demografisk sammansättning hos de boende. I samband med detta ökar boendepiserna och befolkning med högre inkomster blir de nya invånarna i området eller stadsdelen. Detta ställer ofta nya krav på utemiljöerna (Carmona et al. 2010, ss. 256-257).

Metod

Litteratur

Inledningsvis studerades litteratur som gav en grundförståelse kring Stockholmskolan ideologi och tillkomst. Uppsatsens inriktning och ämne begränsades geografiskt och tidsmässigt med hjälp av allmänna historieskildringar om Sveriges arkitektur. Platser för fördjupning och besök valdes först efter ytterligare litteraturstudier. ”Förstahandsmaterial skrivet av de personer som var aktiva under epoken studerades för att skapa en djupare förståelse för de tre utvalda platserna. Då litteratur om de tre utvalda parkerna studerades låg fokus på de idéer om socialt liv som ingår i Stockholmskolan ideologi. Lek, utevistelse och rekreation är exempel på detta.

Jag satte mig in i de idéer som formulerades vid planerandet av parkerna för att förstå syftet med utformningen. Läsning av material författat av arkitekterna och stadsträdgårdsmästaren under epoken gav förståelse för den rådande andan.

Av Stockholms stadsmuseum fick jag möjlighet att ta del av ”Kulturhistorisk värdering av parker och grönområden – en metodutveckling” som är en arbetskopior av Stockholms stadsmuseums nya skrift (Johansson 2011). Denna är huvudsakligen utformad av Klara Johansson på Stockholms stadsmuseum. Hon är till yrket byggnadsantikvarie med ansvar för grönområden (Stockholms stadsmuseum 2010). Därefter utvärderas hur väl den tar hänsyn till parkernas användning idag samt vilka delar som tangerar det sociala livet i parken samt stadsbornas relation till platserna.

---

¹ Stockholmskolan är även ett begrepp inom nationalekonomi, detta är inte vad som avses här.

Platsbesök

Tre platser besöktes för att ta reda på vilka funktioner som finns där idag. Ett protokoll användes vid platsbesöken, se figur 2. Jag bedömde huruvida det går att uppleva de värden som arkitekten ursprungligen planerade för, vilket skapade en fördjupad förståelse för platsen. Anläggningarna observerades med avseende på dagens användning. Olika aktiviteter separerades åt i protokollet. Skillnader mellan olika brukargrupper och deras aktiviteter undersöktes. Vid varje besök bedömde jag om platsen förmedlade de värden som Stockholmsskolans ideologi förespråkade. Platserna användes även som exempel för att beskriva Stockholmsskolan som arkitekturstil.

Motivering av platsval

För att få en bredd i observationsunderlaget observerades tre platser av tre olika beställare och arkitekter. De har olika läge i Stockholm och planerades/anlades mellan 1926-1955. Jag anser att de tre utvalda platserna ger ett brett observationsunderlag samt goda chanser att finna olika funktioner. *Norr Mälärstrand* ligger i Stockholms innerstad och har därav ett högt besöksstryck medan de andra två ligger utanför innerstadens gränser och har ett lägre antal besökare. Platserna används och förvaltas på olika sätt, *Marabouparken* var från början privatägd men övergick 2006 i kommunal regi likt de andra två parkerna (*Marabouparken* 2011). *Marabouparken* är inte en park enligt Stockholmsskolan men den är från samma tid och hade liknande bakomliggande ideologi vid planerandet.

Ålstensparken var den första parken i sitt slag som anlades i Stockholm och blev startskottet för Stockholmsskolan (Caldenby 1998, ss. 27-238).

Figur 1. Parkernas olika läge i Stockholm. Underlagskarta hitta.se (2011), bearbetning: författaren.

Observationerna

Jag har utgått från att besöksantalet och brukargrupper skiljer sig åt beroende på aspekter såsom veckodag, tidpunkt, väder och årstid. Det har varit viktigt att finna liknande omständigheter med avseende på ovanstående aspekter vid observationerna eftersom det bidrar till att resultaten blir jämförbara.

Observationsprotokollets utformning

Jag besökte först platserna utan protokoll och noterade de aspekter som jag ansåg vara viktiga. Dessa finns att läsa i figur 2. Jag hade redan före besöket bestämt mig för att skilja på olika brukargrupper och deras användning av platsen. Vid utformningen av protokollet insåg jag betydelsen av platsens atmosfär och stämning. Därför beskrevs även detta vid varje platsbesök.

Plats:						
Veckodag/datum						
Tid för observation						
Väder						
Temperatur i luften ° C						
		1	2	3	4	
Mängd människor	trångt					glest
Tempo	högt					lågt
Humör	glatt					dystert
Barnlek (beskrivning)	fri					under uppsikt
Mängd barn i förhållande till andra brukare	många					få
Aktiviteter	mycket					lite
Promenad	mycket					lite
Promenad med hund	mycket					lite
Jogging/motion	mycket					lite
Strosa	mycket					lite
Sitta och titta	mycket					lite
Sitta och prata	mycket					lite
Sitta i avskildhet	mycket					lite
Café, fika, äta	mycket					lite

Figur 2. Protokollet som användes i fält.

Första besöket

Vid det första platsbesöket var temperaturen i solen runt 20 grader, en av vårens första varma dagar. I detta väder var många människor ute vilket gav ett stort observationsunderlag. Klockan var runt 13 då jag anlände till anläggningarna och jag stannade i två timmar. Det första besöket på respektive plats genomfördes på

helgen. *Norr Mälarstrand* besöktes den 11 april, *Ålstensparken* 1 maj och *Marabouparken* 17 april 2011.

Andra besöket

Besök nummer två ägde rum en vardagkväll klockan 21, detta för att skapa en vidare bild av vilka aktiviteter som förekommer på platsen vid olika tidpunkter. *Norr Mälarstrand* besöktes 20 april och *Ålstensparken* 26 april. *Marabouparken* stänger kl. 20 på vardagar och därför finns det inget underlag därifrån.

Resultat

Här beskrivs hur jag uppfattade parkerna vid observationerna samt arkitekternas grundidéer och visioner vid planerandet av dessa anläggningar.

Ålstensparken

Ålstensparken ligger i västra Stockholm i ett område med stora villor. Parken är den mest naturlika av de tre observerade parkerna. Den ligger intill Mälaren och möter ett naturområde som heter Ålstensskogen. Här dominerar ett motionsspår och på en äng inramad av skogsvegetation ligger en lekplats. Jag hade vid besöket svårt att avgöra var gränsen mellan skogen och parken går. Parken är även svår att hitta till då skyltning helt saknas. Jag får känslan av lämnad natur då jag besöker platsen. Promenaden längst stigen uppvisar dock många fina utblickar över vattnet.

Ålstensparkens ursprungsidé

Ålstensparken planerades först för att bli en promenadpark med perenner och gräsmattor av dåvarande stadsträdgårdsmästaren Mauritz Hammarberg (Caldenby 1998, s. 237). Detta skedde på 1920-talet (Stockholms stad 2010). Denna park anlades aldrig, utan arbetet stannade vid planeringsstadiet (Caldenby 1998, s. 237).

Rutger Sernander, botaniker från Lund och professor i Uppsala, anlätades för att tillsammans med sina studenter inventera Stockholms värdefulla träd. Sernander utvecklade ett engagemang för Stockholms natur och på uppdrag av fastighetsnämnden skrev han 1926 boken *Stockholms natur* (Andersson 2000, s. 36). I samband med planerandet av den nya *Ålstensparken* förespråkade Sernander en ny och mera naturlig stil som skulle gynna rekreation (Andersson 2000, ss. 37-38).

Sernander beskrev den nya parkideologin som senare fick namnet Stockholmsskolan i kapitlet Framtidens parker (Sernander 1926). Han motsatte sig också paradparken med dess syfte att visa upp sig (Andersson 2000, s. 38).

Sernander (1926, ss. 174-178) förespråkade vackra vyer, rekreation och rörelse. Han skrev bland annat att ”restriktionerna för publikens umgänge med parkens natur göras så minimala som möjligt”. Sernander beskrev också utförligt glädjen och skönheten som Mälardalens landskap besitter och betonade de

inhemska arternas betydelse, anpassning och skönhet. Årstidsdynamiken som fanns i det ursprungliga växtmaterialet på platsen lyftes fram. Ursprunglig topografi var enligt Sernander något man bör bevara åt kommande generationer för skönhetens skull.

Efter tvistandet kring Ålstensparkens utformning anlade parkförvaltningen en naturpark i den nya stilen med sittplatser, gångstigar och utblickar över vattnet och öarna. Detta blev startskottet för den nya Stockholmsskolan (Andersson 2000, ss. 39-41). Parken anlades mellan 1927–1935 (Stockholms stad 2010). Vidare skrev Sernander (1926, s. 178) i *Stockholms natur* ”Jag vill ingalunda dölja att jag i dessa naturparker med Ålstensparken som typ ser framtiden”.

Norr Mälarstrand

Norr Mälarstrand ingår i ett sammanhängande grönstråk vilket sträcker sig från Stockholms stadshus centralt i staden och vidare ut i de västra stadsdelarna. I city är *Norr Mälarstrand* ett smalt parkstråk som löper mellan vattnet och bilvägen. I denna remsa ligger cykelbanan intill bilvägen medan fotgängarna är hänvisade till gångvägen invid vattnet. Ett flertal sittskulpturer, parkbänkar och dammar ligger placerade emellan dessa två. I mitten på promenaden finns ett café vilket drar stora mängder besökare både dag och kväll, såväl i veckorna som på helgerna.

Figur 3. På kvällen används Norr Mälarstrand främst av motionärer. Foto: Författaren 20 april 2011.

Norr Mälarstrands ursprungsidé

Då Stockholm byggdes ut åt väst intresserade sig staten för ett parkstråk längs *Norr Mälarstrand*. Marken på vilken parken uppfördes tillhörde från början kronan men förvärvades av staten år 1928. Under ledning av arkitekt Erik Glemme planerades och färdigställdes parken under åren 1941-1943. Holger Blom var vid tillfället Stockholms stadsträdgårdsmästare och hans idéer hade starkt inflytande på parkens utformning (Asker 1986, ss. 191-192).

I ena änden av parkanläggningen finns en amfiteater som invigdes sommaren 1953 i samband med stadens 700-årsjubileum (Asker 1986, s. 187).

Parken var avsedd för invånarnas rekreation och som en samlingsplats för barn och vuxna. Blom har även kallat parken för stadens ”friluftsbarnkammare” och ”friluftsvardagsrum” (Blom 1946, s. 271). Han ville att stadens parker skulle

erbjuda så pass roliga aktiviteter att stadens barn inte lockades till lek på gatorna (Blom 1946, s. 288). Blom ansåg att en park bland annat kan tillgodose behoven ”politik, musik, teater, religion, hjälpaktioner och bostadsgemenskap” (Blom 1946, s. 279). Amfiteatern i anslutning till *Norr Mälarstrand* kan ses som en sätt att förse parken med en arena för sådana behov.

Marabouparken

I Sundbyberg, en förort norr om Stockholms innerstad, ligger *Marabouparken*. Runt parken slingrar en promenadväg genom rumsbildande växtmaterial av varierande art och storlek. Här är skötseln mycket noga utförd. Promenaden bjuder på upplevelser i form av en skulpturutställning. Den runda parken är inhägnad och har endast en entré. I ett hörn av parken dominerar en plaskdamm. I *Marabouparken* finns idag en konsthall och ett café, allt stänger klockan 20.00 de flesta kvällar. Vägen hit är noga utmärkt från pendeltågsstationen, vilket gör parken enkel att hitta till.

Figur 4. De unika skulpturerna i Marabouparken inbjuder till en rundvandring. Foto: Författaren 17 april 2011.

Marabouparkens ursprungsidé

1937–1955 planerades och färdigställdes *Marabouparken*. Den ritades av Sven Hermelin och Inger Wedborn (Lindman & Sjöström 2005, s. 20).

Maraboufabriken anlades 1916 i Sundbyberg och parken var ursprungligen anlagd som fritidsmiljö för fabriken anställda (Marabouparken 2011). Hermelin hade ett starkt samhälleligt engagemang och han trodde även att parkerna påverkar människors hälsa och välbefinnande positivt (Caldenby 1998, s. 231). *Marabouparken* erbjöd fabriksarbetarna vila under rasterna och deras barn omvårdnad under arbetspassen, vilket ansågs öka produktiviteten samtidigt som god hälsa främjades (Lindman & Sjöström 2005, s. 20). Barnen hade möjlighet att leka på parkens stora gräsytor, busa i de täta buskagen och bada i den stora plaskdammen. Föräldrarna kunde under de längre rasterna spatsera runt parken, inspireras av växtmaterialet till sina egna hem och beundra de utvalda skulpturerna som än idag står utplacerade längst promenaden (Lindman & Sjöström 2005, ss. 21-22).

Parkernas funktion idag

Jag kommer här presentera resultatet av mina observationer, hur parkerna användes då jag besökte dem samt hur jag upplevde stämningen där.

Dagens användning Ålstensparken

Motionärer dominerade på platsen både vid besöket på helgen och vid besöket på vardagkvällen. *Ålstensparken* var den park med lägst antal människor av de tre. På helgen lekte några få barn på lekplatsen. Vid båda besöken kändes platsen ödslig. Jag stötte inte på någon som såg ut att njuta av att befinna sig på platsen, inte heller någon som tittade på utsikten. Jag mötte däremot en större mängd motionärer som joggade både i grupp och ensamma.

Dagens användning Norr Mälarstrand

Vid observationstillfället på helgen promenerade en stor mängd människor i högt tempo längs vattnet. En stor del av dessa var medelålders par med barnvagnar, och även sällskap i samma ålder. Barn som lekte själva förekom inte på platsen vid tillfället, och bara något enstaka barn stannade till en kort stund för att leka. Människor i hög ålder förekom endast i ett fåtal och endast en person i rullstol vistades på platsen på lördagen. Caféet vid vattnet var fullsatt.

På vardagkvällen då det andra besöket ägde rum nyttjade samma åldersgrupper platsen men nu mest till motion. Färre människor vistades där än på helgen men de som använde platsen höll trots det ett högt tempo. Gångvägen var inte lika fylld av folk och några barn lekte själva vid en damm. Caféet var även vid detta tillfälle välbesökt.

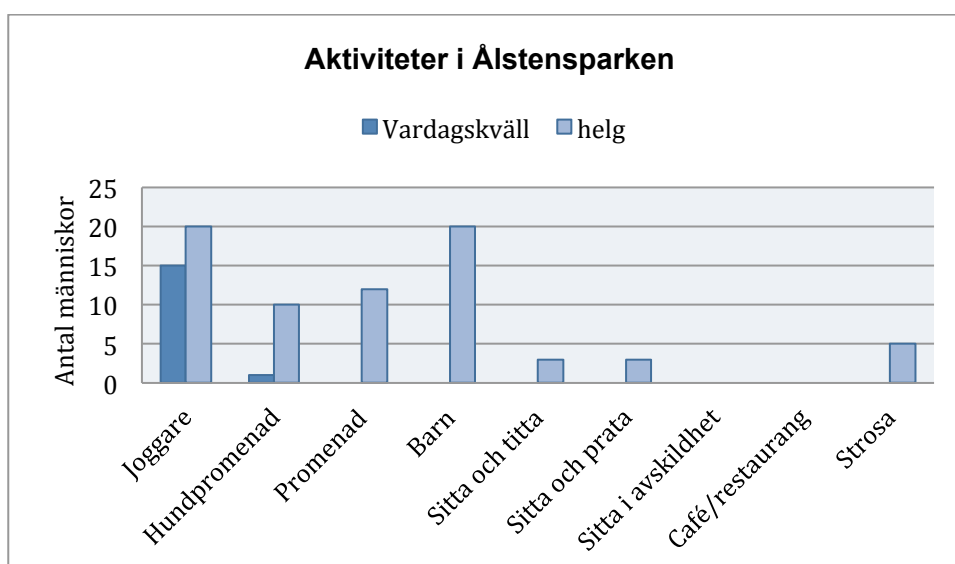
De flesta människor som vistas i den här parken är välklädda och uppiffade vilket ger känslan av att de befinner sig i parken för att visa upp sig.

Amfiteatern vid *Norr Mälarstrands* övergång till Rålambshovsparken är den enda påtagligt övergivna platsen jag fann vid mina observationer. Vid mitt första besök på lördagen var parken full av människor men teatern stod nästintill tom. Utomhusteatrar och andra sociala arenor kan förfalla och verka övergivna då de

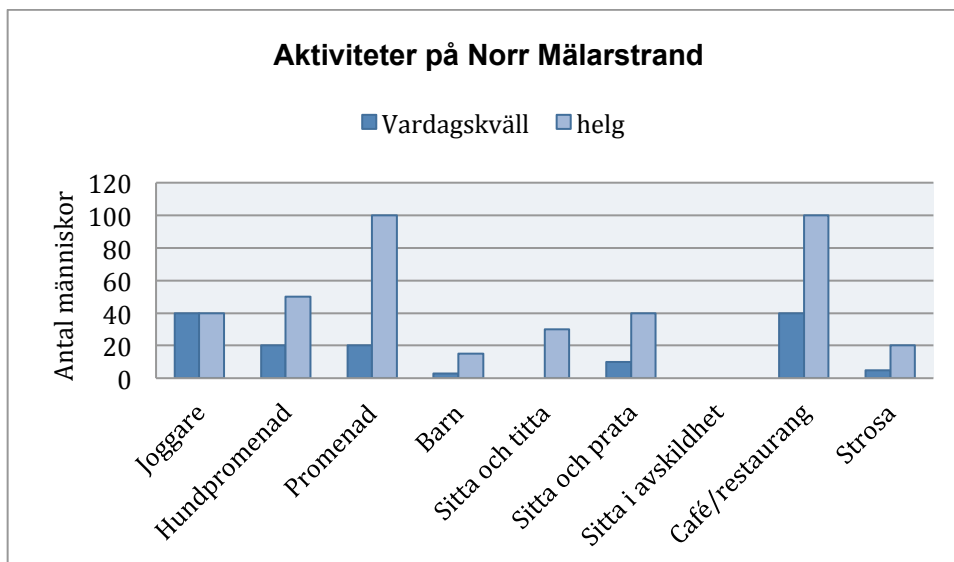
inte används. Jag uppfattar amfiteatern som svår att hitta in till, besökaren måste gå runt en kulle för att finna entrén. Ingången ligger inte på något av de mest använda stråken utan besökaren måste vika av rejält för att hitta in.

Dagens användning Marabouparken

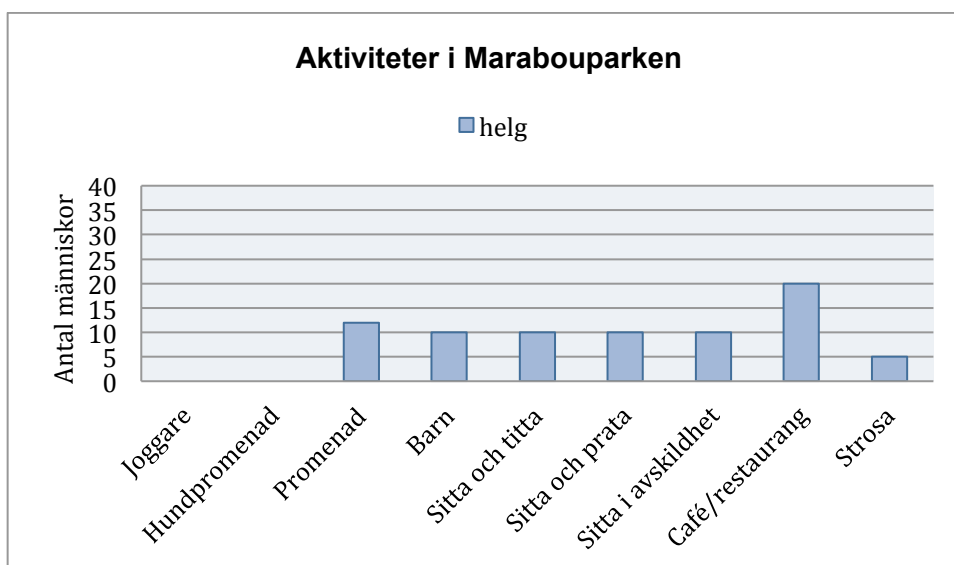
Promenadslingan runt parken används flitigt av både barn som leker och vuxna som promenerar och beskådar skulpturerna. I parken finns buskar som bildar gömställen för barnen att leka i. Barnen som var i parken vid tiden för mitt besök släpps själva att leka medan föräldrarna solar eller fikar. Stämningen är här betydligt mer avslappnad än på *Norr Mälarstrand*. Äldre människor som sitter i medhavda solstolar tittar på folk och läser. Parken inger än känsla av lugn, den är en oas avgränsad från storstaden. Inga hundägare eller joggare stressar runt i parken, hit kommer folk för att slappna av och låta sina barn leka fritt. Känslan jag får är att människor kan komma hit som de är, när de vill.

Figur 5. I Ålstensparken dominerade motionärer både vid besöket i veckan och på helgen, frånvaron av andra brukargrupper var påfallande.

Figur 6. Det höga tempot och den stora mängden människor i den mest välbesökta parken gör det omöjligt att sitta i avskildhet.

Figur 7. Marabouparken är den park som har den mest varierade besökargruppen med avseende på ålder och aktivitet.

Stockholms stadsmuseums kulturhistoriska värdering

Jag har tagit del av en ny rapport som inom kort skall publiceras av Stockholms stadsmuseum i samarbete med länsstyrelsen, Nacka kommun och Haninge kommun samt Stockholms stadsbyggnadskontor. Rapporten har tagits fram med anledning av Stockholms expansion vilken tar grönytor i anspråk, främst utanför innerstaden. Målet med detta dokument är att skapa ett verktyg för att kunna värdera en grönytas kulturhistoriska värden (Johansson 2011, s. 5). Den kulturhistoriska värderingen består av en rad bedömningspunkter som redovisas i rapporten vilken riktar sig till planerare och de som arbetar med

kulturmiljöfrågor. För att värderingen skall bli professionell krävs att de som använder sig av metoden har en kännedom om landskapsarkitekturhistoria och stadsbyggnadshistoria i grunden. Den kulturhistoriska värderingsmetoden skall fungera som ett kompletterande underlag till de utvärderingsmetoder som redan finns för att bedöma områden ur andra aspekter. Exempel på andra kompletterande värden att utvärdera är rekreationsvärden, naturvärden eller sociala värden (Johansson 2011, ss. 5-7).

Den nya klassificeringsmetoden

Klassificeringen delas upp i tre huvuddelar för värdering. En av dessa är dokumentvärde, vilket innebär att platsens historiska egenskaper ses över och utvärderas. Exempel är byggnadshistoriskt värde och person- eller samhällshistoriskt värde. Det andra är upplevelsevärden, exempel på sådana är arkitekturhistoriskt värde eller identitetsvärde. Till dessa värden adderas sedan tilläggsvärden som ytterligare kan höja statusen, det kan till exempel vara pedagogiska värden eller sällsynthet. Samtliga värden vägs sedan samman för en slutlig bedömning av platsen (Johansson 2011, ss. 8-9).

Delvärden att använda vid bedömning

Metoden att värdera en parkmiljö har utvecklats ur Riksantikvarieämbetets värderingsmodell för kulturhistoriska byggnader, vilken idag är ett vedertaget sätt att arbeta på inom kulturmiljövården (Johansson 2011, ss. 9-10).

Värderingsmetoden beskrivs som en verktygslåda vilken används då kulturhistoriska värden skall utvärderas. I rapporten beskrivs hur vissa delvärden är vanligt förekommande och återfinns frekvent i anläggningar, medan andra återfinns mera sällan. Ett mål med metoden är att den ska vara användbar på grönområden av varierande typ och storlek. Stockholms stadsmuseum betonar vikten av att väga samman den ovan beskrivna värderingen med andra intressen vid stadsplanering (Johansson 2011, s.11).

Nedan följer en sammanfattande beskrivning av de delvärden som utarbetats av Stockholms stadsmuseum för att ingå i den kulturhistoriska värderingen (Johansson 2011, ss. 12-15).

Delvärde	Beskrivning	Exempel
Markhistoria	Människans spår på platsen, t ex arkeologi och biologiskt kulturarv.	Husgrunder/boplatser, ortsnamn, hamlade träd.
Samhällshistoria	Visar tidsanda och politik vid användandet. Hur man tagit hänsyn till landskapet.	Planteringar i 1970-talets storskaliga bostadsområden.
Parkhistoria	Olika tiders utformning av park. Upphovsmannen påverkar ofta värdet.	Engelska parker, egnahemsträdgårdar.
Kontinuitet	Spår från många epoker bidrar med tidsdjup. Skapar trygghet och identitet.	Kungsträdgården som är Stockholms äldsta park.
Tradition	En viss typ av användning förknippas med platsen, förr och idag. Kopplar ofta till delvärdet symbol.	Midsommaräng, koloniområde, folkpark.
Personhistoria	En person kopplas till platsen.	Gustav III:s Haga.
Symbol	En plats eller ett objekt som starkt förknippas med en händelse.	Almarna i Kungsträdgården som symbol för en folklig protest.

2011-08-24
Catrin Stengård

Autenticitet	Kan vara innehåll eller form. Förstärker ofta delvärdena parkhistoria och/eller personhistoria.	Berömda buxbomshäckar från 1600-talet, Vrams Gunnarstorp i Skåne.
Pedagogik	Platsens förmåga att visa historia. Det kan vara avgörande i val mellan platser.	Vid val av vilka fornlämningar som skall visas mer för besökare.
Sällsynt	Kan vara en förstärkning av delvärden vid värdering.	I Sverige är det t ex sällsynt med stora barockanläggningar.
Representativ	Används främst vid urval bland grupp av miljöer som har samma värden.	En typisk anläggning från Bloms/Glemmes period under 1950-talet.
Upplevelse	Detta är subjektivt. Stor omsorg krävs vid bedömningen.	T ex stark känsla av närhet till det förgångna.

Analys

Nedan följer analys av de studerade parkerna utifrån betydande aspekter.

Stockholms stadsmuseums värderingsmetod applicerad på Stockholmskolors parker

För att exemplifiera hur Stockholms stadsmuseums värderingsmetod kan appliceras på Stockholmskolors parker följer här en bedömning av vilka delvärden jag anser aktuella för de observerade parkerna.

Samhällshistoria

Genom att dessa parker har en tydlig ideologi som speglar ett samhällsklimat vid tiden för anläggandet finns kvaliteter ur ett samhällshistoriskt perspektiv. Det går även tydligt att förstå hur man behandlade naturen vid planeringen.

Parkhistoria

Parkerna är gestaltade stadselement från en specifik tid. ”Värdet inbegriper även en enskild arkitekt eller upphovsman” (Johansson 2011, s. 12). Blom eller Glemme skulle i de observerade parkerna kunna vara exempel på det sistnämnda.

Autenticitet

Autenticitet är parkernas ursprung i fråga om deras material och utformning. Jag har inte undersökt detta i uppsatsen men det skulle kunna vara en betydande post i en värdering om parkerna visar sig vara helt eller delvis autentiska.

Sällsynt

I uppsatsen har jag inte undersökt huruvida någon av parkerna har något unikt som skulle göra att parken fick benämningen sällsynt i utvärderingen. Om så var fallet förstärker delvärdet sällsynt andra delvärden i värderingen.

Representativ

Det finns en stor mängd parker och grönytor med samma upphovsman och även liknande utformning som de observerade parkerna. Skulle det visa sig att ett urval måste ske görs en bedömning om parken är representativ för arkitekturstilen.

Upplevelse

På alla platser vi besöker upplever vi något, vi får olika upplevelser på olika platser och olika människor upplever olika saker. Detta är en mycket subjektiv bedömning som kräver ordentlig efterforskning för att den ska bli relevant.

Lek i de observerade parkerna

Lek är en anpassningsbar funktion som finns på alla de observerade platserna, det finns dock betydande skillnader i hur barnen använder parkerna. Leken tar sig olika uttryck beroende på atmosfären och platsens lämplighet för barn. Leken säger också mycket om hur föräldrarna uppfattar platsen.

Norr Mälarstrand

I den anslutande Rålambshovsparken finns en stor modern lekplats med många olika aktiviteter för barn i alla åldrar. Attraktionskraften i denna lekplats gör att få barn syns till på *Norr Mälarstrand*. Jag såg ett barn som lekte i amfiteatern i Rålambshovsparken, barnet klättrade upp och ner medan föräldrarna fikade. Inga barn spelade fotboll på gräset eller lekte vid strandkanten vid observationstillfället. Det relativt höga tempot på platsen är troligtvis en annan viktig orsak till att så pass få barn syns till vid *Norr Mälarstrand*.

Marabouparken

Här släpps barn för att leka själva medan föräldrarna solar eller fikar. Parken har endast en entré och är i övrigt inhägnad, barnen stannar på området och risken att komma i kontakt med biltrafik är minimal. Från caféets uteservering har föräldrarna god överblick över parken och kan hålla ett öga på sina barn eftersom det här inte är så mycket folk.

Ålstensparken

I *Ålstensparken* lekte de enda barnen jag såg på en liten lekplats med traditionella lekredskap. Frånvaron av barn i denna park beror antagligen på den stora mängden villor med trädgård i området. Det är enkelt för föräldrarna att överblicka dem då de leker i anslutning till bostaden. Parker och andra områden för lek och rekreation används intensivare i områden där människor lever i lägenheter.

Natur i de observerade parkerna

Jag har valt att bedöma de rekreativa värdena utifrån känslan av natur och platsernas skönhet. Detta är ytterligare ett sätt att beskriva platserna på eftersom det finns i alla parker som observerats. Generellt sett anser jag att områden med

en naturlig karaktär innehar någon typ av skönhet även om inte skötseln är optimal. Ett träd dör och ett annat blommar. En utsikt är fortfarande lika vacker, vatten lockar, växterna blommar och djurlivet fascinerar. Naturen är även fri och anpassningsbar för många typer av aktiviteter.

Norr Mälarstrand

På Norr Mälarstrand infinner sig inte känslan av ett naturligt område, trots att det var en av grundidéerna med denna plats. Det höga besöksstrycket har påverkat dagens utformning här. Människor promenerar och cyklar vid sidan av gångvägen som därav breddas genom slitaget på gräsmattan. Det som växer i parken är slitagetåliga träd samt gräs och en del vattenvegetation så som vass. Vattnet skänker dock lugn och utsikt i kontrast till tempot. Idag kommer inte människor hit för att möta naturens lugn.

Marabouparken

Ursprungstanken med *Marabouparkens* varierade vegetation var att sprida odlingsglädje och att inspirera till fabriksarbetarnas egnahem (Lindman & Sjöström 2005, ss. 21-22). Idag finns inte längre växternas artnamn utplacerade i parken men platsens växtmaterial är varierande och har fortfarande förmågan att inspirera. Jag tycker att de tidiga beskrivningarna stämmer överens med *Marabouparken* idag. *Marabouparken* är långt ifrån naturlig i sin utformning men bildar en grön oas i staden.

Ålstensparken

Ålstensparken har den mest extensiva utformningen av de tre platserna. Här vistas färre människor och slitaget på marken är marginellt. Träd och buskar växer här mycket fritt och växter i alla storlekar förekommer. I den anslutande Ålstensskogen finns chans till verkliga naturupplevelser. Här syns och hörs fåglar som man inte påträffar ofta i staden. Den storslagna utsikten över Riddarfjärden bidrar också till naturkänslan.

Besöksantalet påverkar brukarnas val

Norr Mälarstrand har ett mycket högt besöksstryck, vilket syns i figur 6. Det begränsar möjligheterna till aktivitet. Ett exempel är svårigheten att spela boll på en gräsplan där familjer sitter tätt och fikar. Likaså tror jag att föräldrar väljer att ha sina barn i vagnen längs promenadstråket på grund av det höga tempot. Jag föreställer mig att äldre människor samt människor med långsammare uppfattningsförmåga kan uppleva miljön som krävande och stressig. De väljer med största sannolikhet andra platser att promenera på en solig lördag. Det motsatta förhållandet råder i *Marabouparken* där äldre människor och barn är fler i förhållande till det totala besöksantalet.

Jag tror att *Ålstensparkens* otillgänglighet och människors ringa kännedom om platsen bidrar till det låga antalet besökare.

Hur välkänd platsen är påverkar besöksantalet

Jag kallar *Norr Mälarstrand* tillsammans med Rålambshovsparken för en stadspark. I parken finns aktiviteter för en bred grupp av besökare. Dess centrala

läge gör att parken blir en naturlig mötesplats för människor från alla delar av Stockholm. Parkens café/bar ökar parkens attraktionskraft kvällstid.

Marabouparken är även den en park som är välkänd. En nyligen öppnad konsthall har fått mycket publicitet och så har även parken i anslutning till museet.

Ålstensparken är inte en park som människor åker till eller känner till väl. Den är svår att hitta till och den är i stora delar omgärdad av bostäder. Dessa två faktorer i kombination gör att besöksantalet hålls nere. För de som inte bor i området finns inget dragplåster som motsvarar konsthallen i *Marabouparken* eller caféet på *Norr Mälarstrand*.

Det sociala livet i parkerna

I frågeställningen talar jag om att jag vill svara på hur Stockholms stadsmuseums värdering kopplas till sociala värden och på vilket sätt.

Jag anser att en viktig aspekt i bevarandet av just Stockholmsskolans parker är det sociala livet i parkerna eftersom det var en bakomliggande drivkraft för samtliga arkitekter under denna epok. Stockholms stadsmuseums värdering fokuserar på fasta element eller kännedom om historiska aspekter hos dagens befolkning. Kanske kan det också vara viktigt att parkernas atmosfär inte går förlorad och att det är möjligt att använda parkerna som det en gång var tänkt. I välskötta *Marabouparken* leker barn på samma sätt idag som jag har läst beskrivningar av i litteraturen från förr. Jag tänker mig att en sådan atmosfär är unik och borde värnas om, likt ett gammalt träd eller tidsenlig arkitektur.

Jag har inte uppfattat några tydliga konflikter mellan den kulturhistoriska värderingen och parkernas användning idag. Möjligen kan intensiv användning av en plats försämra somliga av de kulturhistoriska värdena. Detta skulle exempelvis kunna ske om nya stigar trampas upp eller om växtmaterial tar skada. I dessa fall tänker jag mig att parkens underhåll är det som blir extra viktigt, parkerna är ju till för befolkningen att använda.

Under mina platsbesök har jag kommit fram till att atmosfär kan skapas om det finns en balans mellan olika aktiviteter och brukargrupper. Om parken har ungefär det antal besökare som den planerades för hålls slitaget på en hanterbar nivå och tempot blir behagligt. Med ökad användning i en allt tätare stad kan den ovan nämnda atmosfären gå förlorad. Jag tycker att ett exempel på obalans är *Norr Mälarstrand* där besökarna övervägande är unga och tempot högt, detta utesluter många brukargrupper från platsen. Jag kan inte se en lösning på ovanstående problematik. Att *Ålstensparken* är så pass folktom kan ses som ett hot. Parken skulle kunna pekas ut som en lämplig plats för nybyggnation med motiveringen att den används mindre än andra platser i staden. Dock bidrar det låga besöksstrycket till den starka naturkänslan och djurlivet vilket ökar kvaliteten för besökarna som tar sig dit.

Stockholmsskolan är en robust epok

Med robusthet menas att en plats inte ändrar skepnad visuellt trots tidens skiftande ideal och användning. Det måste även finnas ett samband mellan platsens möjliga funktioner och nutidens behov för att önskan att bevara platsen skall finnas. För att platsen ska vara önskvärd att bevara måste även arkitekturen inneha någon typ av charm eller något annat värde (Carmona et al. 2010, s. 253).

Ytorna i Stockholmsskolans parker är flexibla och kan inneha många olika funktioner. En annan av styrkorna med parktypen är att den tillåter aktiviteter att variera över tid. Människors aktiviteter idag liknar till stora delar de aktiviteter som parkerna planerades för. Detta framgår av observationerna tillsammans med beskrivningen av ursprungsidéerna för respektive park. Kevin Lynch, stadsplanerare och arkitekt, menar att eftersom våra aktivitetsbehov kommer och går finns inte heller möjligheten att för varje ny trend förändra miljön. Aktiviteten har istället möjligheten att anpassas efter miljön som finns tillgänglig (Lynch 1972, se Carmona et al. 2010, s. 253).

En annan slutsats man kan dra utifrån undersökningarna som gjorts inom ramen för uppsatsen är att parktypen i stora drag motsvarar våra grundläggande behov förr och nu. Exempel på behov kan vara lek, umgänge, motion samt längtan efter skönhet i naturen. Många av dessa är värden som består, det vill säga aktiviteter som uppskattas idag precis som då.

Som nämnts tidigare i uppsatsen upplevde jag amfiteatern i anslutning till *Norr Mälarstrand* som folktom. Stadens invånare utvecklar andra intressen, evenemang slutar att arrangeras och i samband med det har platsen delvis förlorat sin funktion. En plats som är planerad för en specifik aktivitet är svår att finna nya användningsområden för då brukarna har förlorat intresset för aktiviteten. Amfiteatern skulle dock kunna vara en utmärkt sittplats eftersom här finns sol och utsikt över vattnet. Jag tror att denna plats skulle utnyttjas flitigare om den var mer exponerad från den sida där folk befinner sig mest. Bättre insyn i amfiteatern skulle bidra till att inte enbart stojiga människor uppehåller sig här vilket var fallet vid mitt besök.

Det är svårt att i förväg förutse vilka platser (inklusive byggnader) som blir robusta och användbara under lång tid. Användandet av material med hög kvalitet ökar dock chanserna för att detta ska ske. Bra byggmaterial förenklar även underhåll och reducerar kostnaderna över tid (Carmona et al. 2010, s. 253).

Stilen och utförandet är robust i Stockholmsskolans anläggningar. Material som naturstenar tillsammans med inhemskt växtmaterial som är lämpligt för Stockholms klimat användes vid anläggandet. Att använda växtmaterial som redan växer på platsen innebär att växtplatsen rimligen är väl lämpad för växtmaterialet, vilket i sin tur ger god tillväxt och vackra växter. Exotiska växter och stora perennplanteringar kräver mycket mer omvårdnad. Dessa riskerar dessutom att bli planterade på ett felaktigt vis och blir därmed svårskötta.

Diskussion

Vid mina observationer har jag noterat hur tre parker med liknande bakomliggande ideologier och liknande utformning har utvecklats i tre olika riktningar genom åren. Skillnaden mellan parkerna ligger i en kombination av användningen och förvaltningen, där förvaltningen påverkar användningen och vice versa. Med en kulturhistorisk värdering tillkommer ytterligare en faktor som påverkar grönyrtornas framtid.

Vi måste ta ställning till vad vi vill ha ut av den värdering som görs och vara medvetna om att parker som i vissa värderingar helt saknar värden kan vara betydande ur ett användarperspektiv. Miljöer och platser upplevs enormt olika och används på många olika sätt, vilket gör arbetet med att värdera grönytor komplicerat. En annan svårighet kan vara att det är andra än de som regelbundet använder platsen som gör sin röst hörd då exploatering eller annan förändring kommer på tal.

Eftersom värderingsmetoden som tagits fram av Stockholms stadsmuseum inte ännu har tagits i bruk kvarstår en del inför framtiden frågor. Kvar att fundera över är vad som händer med de grönytor som visar sig ha mycket få av de beskrivna delvärdena. Blir dessa grönytor mindre värdefulla i befolkningens ögon jämfört med de anläggningar som har fler kulturhistoriska värden? Jag tror inte att de som besökte parken innan värderingen förändrar sitt användningsmönster men däremot tror jag att nya besökare lockas till anläggningar med värden som intresserar just dem.

Det kan komma att förekomma fall där den kulturhistoriska värderingen går emot invånarnas behov och önskningsar. I de fallen måste man ta ställning till vilka värden som ska bevaras. Det är helt klart möjligt att värna om samtliga behov och värden i en anläggning vart och ett för sig men i de flesta fall kolliderar värden och då måste en avvägning ske.

Stockholms stadsmuseum har inte gjort en undersökning som utger sig för att värna om några andra kvaliteter i anläggningarna utöver just de kulturhistoriska. Trovärdigheten stärks av att de är mycket tydliga med att detta är ett komplement till befintliga värderingar som berör exempelvis sociala eller ekonomiska värden. Många av de delvärden som beskrivs har dock förankring i samtiden och kan appliceras på nyare historiehändelser som ovan nämnda almstriden vilket gör att studien känns aktuell och relevant för en bred läsarkrets.

Jag tror att slutresultatet av en planerad kulturhistorisk värderingsprocess skulle variera beroende på vilken yrkestitel och vilket intresse utredaren har. Ekologen värderar biologisk mångfald och historikern den historiska aspekten och så vidare. En utvärderare med en bred kunskap som ser hela bilden måste därför få en central roll i värderingsarbetet.

Det är viktigt att formulera och utvärdera ett syfte med varje grönområde som ett argument för ett framtida bevarande eller en möjlig exploatering. Vid restaurering eller utveckling av parker måste syftet tillgodoses för att upprätthålla kvaliteten på de värdefulla kulturmiljöerna. Förvaltningen av grönyrtorna bör även den gå hand i hand med syftet eftersom det har stort inflytande över hur

parkerna utvecklas och upplevs.

Jag tror att de kulturhistoriska aspekterna som är mer påtagliga för den enskilde medborgaren kommer ha större chans att få gehör. Ett exempel på detta ser jag i delvärdet ”symbol” som exemplifieras i Stockholms stadsmuseums kulturhistoriska värderingsmetod. En kulturhistorisk kvalitet som finns i Stockholms hjärtan skulle kunna vara almarna i Kungsträdgården vilka idag är en symbol för almstriden, som i sin tur symboliserar medborgarmakt och sammanhållning. Jag är övertygad om att i de fall där befolkningens uppfattning om en plats skiljer sig från den kulturhistoriska värderingen kan man i många fall upplysa och berätta om varför platsen är värdefull. Detta ökar sannolikt känslan för platsen. I stort tror jag att Sverige har en medveten befolkning som värnar om och är stolt över sitt kulturarv då det uppmärksammas.

Referenser

- Andersson, E. (2011). Gröna ytor ska kunna skyddas. [Elektronisk]. *SvD*, 20 april
Tillgänglig: http://www.svd.se/kultur/grona-ytorska-kunna-skyddas_6003463.svd [2011-04-13]
- Andersson, T. (2000). *Utanför staden: parker i Stockholms förorter*, Stockholm: Stockholmia Förlag.
- Asker, B. (1986). *Stockholms tekniska historia. 2, Stockholms parker: innerstaden*. 1. uppl. Stockholm: LiberFörlag.
- Blom, H. (1946). Gröna ytor i Stockholm. *Byggmästaren*, vol. 16.
- Caldenby, C. (1998). *Att bygga ett land : 1900-talets svenska arkitektur. Stockholm*: Byggeforskningsrådet, Arkitekturmuseet.
- Carmona, M., Heath, T., Oc, T. & Tiesdell, S. (2010). *Public places, urban spaces: the dimensions of urban design*, 2a uppl. Amsterdam, Boston: Architectural Press/Elsevier.
- Hitta.se (2011). [Elektronisk]. Tillgänglig:
<http://www.hitta.se/LargeMap.aspx?var=stockholm> [2011-08-27]
- Johansson, K. (2011). *Kulturhistorisk värdering av parker och grönområden - en metodutveckling*. Opublicerat manuskript. Stockholm: Stockholms stadsmuseum.
- Lindman, Å. E:son & Sjöström, J. (2005). *Marabouparken = Marabou Park*. Sundbyberg: Marabouparken.
- Marabouparken (2011). [Elektronisk]. Tillgänglig:
<http://www.marabouparken.se> [2011-06-28]
- Nationalencyklopedin, demografi. [Elektronisk] Tillgänglig:
<http://www.ne.se/demografi> [2011-05-28]
- Sernander, R. (1926). *Stockholms natur*. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Stockholms stad (2006). *Stockholms parkprogram: handlingsprogrammet 2005-2009 för utveckling och skötsel av Stockholms parker och natur*. Stockholm: Markkontoret.
- Stockholms stad (2010). *Trädgårdsstäder och klassicism*. [Elektronisk]
Tillgänglig: <http://www.stockholm.se/KlimatMiljo/Natur-och-parker/Parkhistoria/1900-1920/> [2011-08-24]
- Stockholms stadsmuseum (2010). *Kulturmiljöenheten* [Elektronisk]. Tillgänglig:
<http://www.stadsmuseum.stockholm.se/media%5Cpdf%5Cmekontakter.pdf> [2011-06-28]